

CONTRIBUȚIA ATELIERELOR ROMANO-BIZANTINE LA GENEZA UNOR TIPURI DE FIBULE „DIGITATE” DIN VEACURILE VI—VII E.N.

DE

AURELIAN PETRE

Istoria slavilor vechi deși a fost mult cercetată¹ continuă să fie obiect de studiu, iar în urma ultimelor descoperiri arheologice aceste preocupări au căpătat o amploare și mai mare.

Contribuția descoperirilor arheologice la limpezirea unor probleme ale istoriei slavilor vechi nu a fost de mică importanță deoarece în afara unor texte literare, care în foarte puține cazuri sînt clare dînd astfel loc la o largă și controversată interpretare, mărturiile arheologice rămîn deocamdată elementul mai sigur în reconstituirea unui mare proces istoric, acela al așezării slavilor în diverse puncte ale Europei.

Dar și unele descoperiri arheologice au suferit și mai suferă încă interpretări și atribuiri etnice diferite, neajungîndu-se pînă astăzi la un acord general asupra lor, dacă aparțin sau nu slavilor, nelipsind exagerările atît pentru soluția slavă cît și pentru cea neslavă.

Dacă din descoperirile central-europene atribuite slavilor vechi — în afară de ceramică — obiectele de metal (ne referim la cataramă și fibule) aproape că lipsesc, în cele est sau sud-est europene, alături de ceramică apar și aceste obiecte. Deși din repertoriul inventarelor de metal s-a reușit să se separe acele obiecte neslave (mai ales cataramă și vase de metal) care sînt importuri bizantine, pentru celelalte însă, cercei și mai ales fibule, problema atribuirii etnice a rămas încă pe planul controverselor, neajungîndu-se decît la soluții parțiale în concordanță cu realitățile istorice obiective.

Dintre toate podoabele ce se găsesc în descoperirile arheologice (morminte sau așezări), în mod cu totul arbitrar fibulele au fost separate de restul obiectelor și declarate ca elementul etnic cel mai semnificativ al complexului cultural respectiv.

Astfel au apărut o serie de teorii, mai vechi sau mai noi, cu privire la atribuirea etnică a acestor obiecte, dintre care două poziții au dominat cadrul discuțiilor și anume: teoria slavistă și cea germanistă.

¹ Parte din bibliografia generală se găsește în studiile lui I. Nestor, printre care cităm: *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes, in Dacia*, N. S., V, 1961, p. 429—449.

Cel care a împospătat după al doilea război mondial discuția, atribuirea slavilor o serie de fibule denumite „digitate”, cu „raze” ori cu „butoni”, este istoricul sovietic Ribakov, care în două lucrări de bază² încearcă să demonstreze netemeinicia „teoriei gotice”, tendențioase, ce atribuie goților o serie de monumente, mai ales din regiunea Niprului Mijlociu.

Luind în considerare în primul rând fibulele „cu raze”, combate viguros „teoria gotică” care pretinde că acolo unde se găsesc aceste fibule sînt și goții și deci că întreaga regiune a Niprului Mijlociu era acoperită în veacul al VI—VII e.n. de către goți (B.A. Ribakov folosește pentru fibulele „cu butoni” termenul de fibule „cu raze”).

Într-una din lucrări³ acordă un important spațiu încercării de a demonstra că fibulele „cu raze” din regiunea Niprului nu au nici o legătură cu goții, ci sînt creații slave niproviene încă de la începutul secolului al VI-lea e.n. El afirmă că aceste fibule au luat naștere prin copierea de către slavi a unor fibule „cu raze” negotice de tipul „Kerci” (din argint, încrustate cu almandine), lucrate în orașele bosporane. Fibulele de tipul „Kerci” sînt datate în veacul al V-lea e.n., iar în secolul al VI-lea e.n. ele dispar din orașele bosporane, centrul de creație mutîndu-se pe Niprul Mijlociu, unde, încă din secolele III—IV e.n., exista o cultură proprie, stabilă și precisă, cunoscută sub numele de „cultura cîmpurilor de urne funerare”, care poate fi legată de existența arhaică a venedo-anților.

Învățatul sovietic ajunge la această concluzie deoarece în studiile făcute asupra fibulelor de tip „Nipru cu raze” nu a găsit o serie de verigi intermediare, concluzie pe care a formulat-o astfel: „...deși *prototipul roman* (sublinierea noastră) al fibulei „cu raze” a existat în secolul IV e.n. pe Nipru, noi nu găsim aici verigile intermediare care să-l lege de tipul de fibule „cu raze” (din secolul VI e.n.) obișnuit în aceste locuri și cunoscut în majoritatea descoperirilor. Materialele de la Suuk-Su ne permit să datăm cele mai vechi fibule de pe Nipru; acestea din urmă denotă o apropiere extremă cu fibulele din mormintele nr. 86 și 28 de la Suuk-Su. Data cea mai timpurie care poate fi admisă pentru cea mai simplă fibulă „cu raze” de la Nipru este prima jumătate a secolului VI e.n. Verigile intermediare se găsesc numai în Bospor, în mormintele din catacombele de la Kerci. Tipurile 3 și 4 care lipsesc pe Nipru sînt bine reprezentate prin exemplarele din secolul IV e.n. și mai ales din secolul V e.n. Tocmai aceste fibule sînt prototipul atît al fibulelor de pe Nipru cît și al celor în formă de „deget” care au pătruns în Europa occidentală.

Formularea aceasta a prof. B.A. Ribakov este deosebit de interesantă fiindcă socotește că cele mai vechi prototipuri ale fibulelor cu raze „slave”, niproviene, sînt fibulele de origine romană, incluzînd în acestea atît fibulele cu placa superioară în formă de semidisc specifică culturii cîmpurilor cu urne funerare (Cernehov-Sîntana de Mureș) din secolul IV e.n., cît și cele „digitate” de tipul „Kerci” lucrate în orașele bosporane.

² *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948 și *Древняя Русь*, în SA., XVII, 1953, p. 23—104.

³ *Ремесло ...* (cap. I, *Originea meseriilor rusești*).

Asupra atribuirii exclusive venedo-anților a culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș, lucrări de un deosebit prestigiu și-au spus cuvîntul în mod documentat⁴.

Pentru studiul nostru este de reținut ideea că prototipurile fibulelor slave cu raze de tip „Nipru” nu sînt fibulele gotice, ci romane sau romano-bizantine, iar slavii nu fac decît să preia și să copieze simplificat aceste modele luate din centrele nord-pontice.

În această formă, spune B.A. Ribakov, devin creații slave, cu centrul principal la Niprul Mijlociu, de unde apoi radiază în toate teritoriile ocupate de slavi. Acolo unde nu au fost slavii (Crimeea) ci lume germanică, fibulele ajung pe calea comerțului.

Pe cei mai mulți dintre cercetătorii culturii materiale a slavilor vechi care au acceptat „teoria lui Ribakov” nu i-a interesat decît concep-tul atotcuprinzător a ceea ce a denumit el antichitate slavă, mulțumindu-se să vadă populație slavă acolo unde s-au găsit fibule cu „raze”, denumite de B.A. Ribakov fibule niprovieni, însă nu au căutat antecedentele și fondul din care s-au născut aceste fibule „slave”.

Pe un plan geografic mult mai mare și cu consecințe de fond istoric adecvate, a reluat problema fibulelor slave Joachim Werner în lucrarea sa de mare răsunet *Slawische Bügelfibeln des VII. Jahrhunderts*, apărută în 1950 la Mainz.

Ne permitem să folosim acest spațiu pentru a analiza mai amănunțit această lucrare, deoarece în lumina celor afirmate de autorul citat, mulți cercetători au folosit teoria lui drept argument principal în demonstrația lor privind migrația și prezența slavilor în diverse locuri europene, argument bazat aproape numai pe existența fibulelor digitate denumite de J. Werner „slave”.

Lucrarea, pe de altă parte, a făcut obiectul și a unor serioase critici în care, fie că se contesta total caracterul slav al unor întregi serii de fibule, fie numai parțial, privind originea și centrele de producție exclusiv niprovieni, mai ales pentru fibulele din grupa a II-a.

Deoarece studiul lui J. Werner comportă o discuție foarte amănunțită, noi nu ne vom opri decît asupra acelor puncte care sînt depășite de stadiul actual al cercetărilor.

Înainte, credem însă că este foarte necesar să rezumăm succint clasificarea și concepțiile autorului, fiindcă pînă în prezent lucrarea sa nu a făcut obiectul unei discuții mai ample în literatura noastră de specialitate.

J. Werner împarte fibulele slave în trei grupe mari și anume :

Grupa I, divizată în subgrupele I A — I L, cu mască umană pe apendice (planșele 27—31), are ca loc de producție regiunile dunărene (optînd

⁴ M. A. Tihanova, *О локальных вариантах черняховской культуры*, în SA. 4, 1957, p. 193 și Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din sec. III—IV e.*, București, 1965, p. 123—126.

mai mult pentru Transilvania, iar mai recent pentru regiunea dintre Mureș și Dunăre).

Grupa a II-a, divizată în subgrupele II A — II D (planșele 36—40), poartă pe appendice figura zoomorfă.

Grupa specială „niproviiană” (planșele 34 și 35), cu fibule plate ce au reprezentări antropozomorfe; ultimele două grupe sînt create pe Niprul Mijlociu (grupa a II-a și cele „niproviene”).

Căile de răspîndire a fibulelor slave sînt explicate astfel: din *Prusia Orientală* se cunosc 7 exemplare certe aparținînd grupei I, aduse prin comerț din regiunile dunărene; mai exista apoi 8 imitații locale ale acestei grupe și un exemplar din grupa a II-a. Plăcile antropozomorfe „niproviene” lipsesc (p. 169).

În *Crimeea* există 11 exemplare din grupa a II-a și 4 fibule „niproviene”, toate aduse prin comerț din Ucraina. Fibulele din grupa I lipsesc (p. 168).

Pentru *Ungaria* și ținuturile învecinate de ea se dă următoarea statistică: 11 exemplare din grupa I și 7 bucăți din grupa a II-a. Prezența lor în necropolele avare nu este încă lămurită, ele putînd fi aduse fie pe calea comerțului sau pe cea a migrației slavilor (p. 168). Însă din toată prezentarea, autorul lasă a se înțelege că este vorba de o populație slavă în mijlocul lumii avare (p. 167).

Regiunile *ucrainene* posedă cele mai multe exemplare din grupa a II-a (24 din 49 de piese cunoscute), a cincea parte din grupa I (12 din 60) și dețin aproape exclusivitatea pentru fibulele „niproviene”. Pentru acea parte din grupa I care nu este producție locală, se precizează doar că anumite serii nu pot fi făcute în Ucraina.

Peninsula Balcanică nu cunoaște, după J. Werner, decît răspîndirea celor din grupa I (20 exemplare), grupa a II-a și cea „niproviiană” nefiînd reprezentate aici (descoperirile ulterioare au scos la iveală și fibule din grupa a II-a). În regiunile balcanice, ca și în Ucraina, fibulele din grupa I au ajuns de la centrele de creație fie prin calea comerțului, fie prin migrația slavilor (p. 170).

Ceea ce reiese clar din lucrare sînt cele două centre de creație a fibulelor slave — Transilvania și Ucraina —, de unde apoi ele s-au răspîndit pe diverse căi. Lăsînd la o parte observația că împărțirea în cele două grupe pe baza reprezentărilor de pe appendicele inferior nu corespunde realității, vom arăta poziția lui J. Werner privitor la *originea fibulelor slave*.

Pentru fibulele cu mască ale grupei I, afirmă că spiralele și capetele de pasăre sînt luate de pe modele gotice, iar celelalte motive (masca umană și decorul perlat) nu sînt cunoscute pe podoabele gotice.

O explicație mai completă dă pentru fibulele din grupa a II-a, la a căror geneză într-o măsură covârșitoare a contribuit și tipul al II-lea crimeo-gotic care nu cuprinde altceva decît fibule de tipul Arçar-Artek.

Deci ideea centrală a lui J. Werner este că fibulele slave au luat naștere prin contactul dintre slavi și goții din Crimeea, primii preluînd și copiînd simplificat tipuri gotice (decî o teorie total opusă celei emise de B.A. Ribakov cu privire la originea acestor fibule). Cu toate că lucrarea

lui J. Werner este de o mare valoare documentară, multe din conceptele sale nu au găsit o acceptare unanimă.

Breșa cea mai puternică care sparge unitatea teoriei lui J. Werner o face valorosul studiu⁵ al prof. Ion Nestor, apărut nu de mult. Cercetătorul român, care este descoperitorul celei mai mari necropole „slave” de incinerare din veacul al VII-lea e.n., aflată la Sărata-Monteoru, plecând de la o serie de fibule cu butoni, descoperite la nordul Dunării de jos, cât și la sud, în fostele provincii romane (Moesia Inferior și Scythia Minor), ajunge la unele concluzii și poziții cu totul noi și care în mare parte concordă cu realitățile istorice și arheologice. Prof. I. Nestor arată că gruparea făcută de J. Werner în fibule cu mască umană pe apendice (grupa I) și fibule cu cap de animal (grupa a II-a) este inexactă fiindcă multe fibule din grupa I, în special cele miniaturale, nu poartă nici un fel de mască umană. Discutând apoi pe cele care poartă cu adevărat mască umană, în special subgrupele I A și I B, deși le acceptă ca loc de proveniență teritoriul cuprins între Mureș și Dunăre, nu le socotește fibule slave. Unor fibule miniaturale din grupa I și unei părți din grupa a II-a din clasificarea făcută de J. Werner, arheologul român le contestă exclusivitatea creării lor doar în centrul niprovian și numai în urma contactului dintre slavii și goții tetraxiți, socotind că este necesar să se lărgescă frontul de contact al slavilor. Astfel, slavii au putut să preia forme nu numai de la goții din Crimeea, ci și de la gepizi și longobarzi, precum și din garnizoanele cosmopolite ale provinciilor imperiale de la Dunăre. Din centrele romano-bizantine slavii au preluat unele prototipuri de tradiție germanică, definindu-le drept gotice, pe care autorul le denumește de tip Histria-Arçar (fibulele care după Werner au fost imitate simplificat, de către ceea ce numește el grupa a II-a slavă).

Deși la ambii autori există deosebiri de păreri importante cu privire la originea fibulelor slave, prof. I. Nestor discutând mai ales originea celor din spațiul balcano-dunărean, amândoi cred că la baza a ceea ce numește fiecare fibule slave stau prototipurile germanice. De asemenea, atât J. Werner cât și I. Nestor, primul socotind un repertoriu mai mare de fibule slave, din care al doilea cercetător nu acceptă decît numai o parte din ele, găsesc totuși și de data aceasta o poziție comună și anume că nu orice fibulă cu buton este germanică, ci, inspirîndu-se din ele, în anumite regiuni și într-un anumit timp, se detașează cele specific slave.

Ca o ripostă la atribuirea etnică foarte îndrăzneță făcută de J. Werner acelor fibule discutate, ia poziția vehementă specialistul german H. Kühn⁶, care se opune total teoriei slave werneriene.

Lucrarea este deosebit de prețioasă mai ales pentru materialul publicat, din care ne interesează în special o parte din fibulele strînse de acest autor și care se încadrează în subgrupele I C—I J ale lui Werner,

⁵ I. Nestor, *op. cit.*, p. 438—448.

⁶ H. Kühn, *Das Problem des Masurgermanischen Fibeln in Ostpreussen*, în *Documenta Archaeologica*, Bonn, 1956, p. 79—108 și pl. 20—27.

acesta din urmă neluînd în considerație descoperirile comunicate de H. Kühn.

Publicînd un număr impresionant de fibule miniaturale (cele mai multe găsite pînă în prezent) din regiunile mazurice ale R.P. Polone, autorul le împarte în două grupe :

I. grupa ce are legături cu centrele de pe Rinul mijlociu ;

II. fibule ce se leagă de sudul Rusiei (Pastîrskoe) și Dunărea de jos, în special România și Bulgaria.

Înainte de a discuta poziția autorului privind aceste fibule, se cer unele observații asupra clasificării tipurilor din grupa a II-a și anume :

Tipul I din Banat nu poate avea cap de serie fibulele de tipul cu „liră” Gîmbaș-Banat, deoarece acestea se leagă de tipul II-Kiev, unei părți a acestei serii putînd să-i servească de prototip. Astfel, fibulele Gîmbaș-Banat (I_1 și I_2) se pot grupa împreună cu tipurile II_1 , II_4 , II_{12} — II_{14} , II_{16} — II_{33} . Această mare grupă este denumită în lucrările de specialitate *tipul cu „liră”*⁷.

Tipul II-Kiev l-am denumi mai curînd „Plenița”, din care se exclud cele cu tipul „liră”, citate mai sus.

Tipul III din România (la noi Macedonia-Muntenia I) este în general bine grupat, din care însă am separa fibula III_3 de la Kanev, care se leagă mai curînd de exemplul de la Oföldok⁸ și de cel de la Monteoru⁹.

Tipul VII-Pastîrskoe este bine constituit.

După cum arată autorul, cele două mari grupe de antichități au făcut obiectul unor numeroase și importante studii dar, pînă în momentul cînd scrie el, nu s-au adus decît concluzii parțial mulțumitoare privind mai ales căile de pătrundere a fibulelor cu butoni pe teritoriul, denumit de el, al Prusiei. Ceea ce găsește că s-a exprimat just de către majoritatea cercetătorilor este că această cultură „mazurică” apare ca o cultură — intrusă — nou venită în Prusia (sublinierea noastră).

Subiect al unei largi discuții este cel al căilor de pătrundere a fibulelor, adică dacă au ajuns în Mazuria prin comerț sau migrare. H. Kühn se pronunță foarte hotărît pentru ideea că grupa fibulelor de tip central-european (grupa I) a ajuns de la Rinul mijlociu în Mazuria pe calea comerțului, prin Turingia, și a căsătoriilor, iar cele de tipul rusesc de sud și dunărean (grupa a II-a) prin migrarea herulilor. Înainte de a documenta că cultura mazurică aparține herulilor, H. Kühn trece în revistă toate părerile principale cu privire la caracterul etnic al acestei culturi, fiind de acord cu toți acei care o atribuie germanilor, de unde o și denumește cultură mazurgermanică ; discuție face numai asupra cărui grup al populațiilor germanice îi aparține această cultură. Totodată combate viguros pe J. Werner, care o atribuie slavilor, susținînd că dovezile aduse de el sînt neîntemeiate. Spune că ceramica din cuprinsul acestei culturi nu este slavă (citînd în acest sens lucrarea lui Albrecht, *Beitrag zur Kenntniss*

⁷ I. Nestor, *op. cit.*, p. 444.

⁸ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapesta, 1961, pl. CCLIX/1.

⁹ I. Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, în Dacia*, N. S., I, p. 291, pl. 1/7.

des slawischen Keramik, Leipzig, 1925), iar argumentul lui Werner că slavii purtau o fibulă și germanii două este înlăturat de descoperirile de la Daumen și Kellaren, unde s-au găsit în multe morminte cu câte două fibule. Mai arată că descoperirile din Prusia Orientală nu pot fi slave, fiindcă fibulele cu arc germanice de aici nu au fost găsite în nici o descoperire slavă, deși urmele acestora sînt destul de numeroase în părțile estice ale Europei. H. Kühn se pronunță hotărît pentru migrarea herurilor care au adus din Rusia de sud și de la Dunăre (Bulgaria și România) aceste fibule. Își fundamentează concluzia pe faptul că cele patru tipuri nefranconice au ca punct de plecare Rusia de sud (Kiev-Pastirskoe) și regiunile dunărene (România). Sprijinindu-se apoi pe textul lui Procopius care spune că herulii au plecat din aceste locuri spre Thule, H. Kühn crede că este o concordanță perfectă între faptele istorice și arheologice, fiindcă este bine știut că herulii și-au întemeiat după a. 453 e.n. un regat pe teritoriul actual al Bulgariei și României. După conflictul cu longobarzii, la 505 e.n., în care sînt înfrinți, o parte din heruli sînt colonizați la gepizi, o parte rămîne la nord de Dunăre (România), iar restul pornește în migrare spre locurile lor natale, dar nu ajunge la Thule ci în Mazuria. Din materialul studiat, H. Kühn trage concluzia (p. 16) „...că este o mișcare a popoarelor cu care migrează și atelierele de aurari, argintari și arămari, dar acestora în patria nouă le lipsește materia primă, matrițele, le lipsește plata din partea cumpărătorilor, iar contactul cu restul lumii este mai slab (și de aceea), totul devine mai plat, mai simplu, mai neputincios. Acest proces de sărăcire durează peste 100 de ani, pînă cînd forma și ornamentul se aplatisează cu totul”.

Cel care a combătut primul teoria emigrării herulilor în Prusia Orientală este J. Werner¹⁰, arătînd că pentru a se demonstra caracterul herulic al necropolelor de la Daumen și Kellaren trebuie să se documenteze foarte amănunțit existența unor mase de heruli la Dunăre și în Ucraina, situație pe care el nu o crede cu putință, precum și motivele pentru care ei — herulii — o dată ajunși în Mazuria au trecut brusc de la ritul înhumăției la cel al incinerăției.

Ne permitem și noi a face observația că deși construcția teoriei lui H. Kühn aparent este bine clădită, câteva fapte vin să-i subrezească teoria mazurgermanică a acestor antichități, unele izvorînd chiar din propriile sale afirmații.

Ceea ce recunoaște este că această cultură — în special fibulele — sînt venite, introduse în Mazuria din Ucraina și din țările Dunărene (România—Bulgaria). Tipurile de fibule din Mazuria se găsesc atît în Ucraina cît și în regiunile balcano-dunărene. J. Werner arată că ele fac parte din grupa I a sa¹¹ și sînt venite din țările dunărene pe calea comerțului atît în Ucraina cît și în Prusia, fiindcă în aceste locuri nu li se pot găsi antecedente. Deci eliminînd din discuție participarea Ucrainei și a Prusiei la

¹⁰ J. Werner, *Neues zur Frage der slawischen Bügelfibeln aus süd-osteuropaischen Ländern*, în *Germania*, 38, 1—2, 1960, p. 114.

¹¹ J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des VII Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, pl. 29—31.

geneza acestor fibule, singura zonă valabilă rămîne cea a țărilor balcano-dunărene, de unde și H. Kühn crede că herulii au plecat cu ele în Mazuria.

O primă obiecție care se ridică împotriva afirmației sale este aceea că herulii creează și duc aceste fibule din regiunile dunărene în Mazuria încă de la începutul secolului al VI-lea. Este documentat însă că ele se datează cel mai devreme la sfîrșitul secolului VI e.n., însă din plin ele aparțin veacului VII e.n., deci ele ar apărea în regiunea balcano-dunăreană abia după un secol de cînd presupune H. Kühn că herulii au plecat de aici; în consecință aceste fibule ar trebui să vină din Prusia în Balcani.

De asemenea, este de neexplicat cum dintr-un grup așa de mare de populație care se repatria și în care se înglobau meșteri de toate categoriile, lipsese tocmai meșterii olari, fiindcă el spune că herulii, odată ajunși în Mazuria, adoptă atît ritul incinerăției cît și ceramica populației locale. Este bine știut că formele ceramice indică cu cele mai mari șanse de exactitate caracterul și aria de răspîndire a unei culturi. În acest sens, exemplul cel mai elocvent este marea arie de difuzare a ceramicii dacice în vremea lui Burebista, care concordă cu spațiul asupra căruia își exercitau puterea dacii. Din repertoriul dacic forma tipică, ceașca dacică, este cea care jalonează oarecum aria de răspîndire a întregii culturi. Oricum, este posibil ca herulii să facă excepție, renunțînd total la ceramica lor proprie, mai ales la formele esențiale, lucru pe care nu l-au făcut nici popoarele păstorești (sciți, sarmați, avari etc.).

Este greu de admis că putem preciza etnicul după podoabe care nu aparțin exclusiv unei culturi. Afirmația lui H. Kühn că aceste fibule nu se găsesc decît la „mazurgermani” este infirmată de descoperirile de la Sărata Monteoru, unde se găsesc atît fibulele cu „liră”, cît și cele din grupa I₁₈ și I₁₉ din planșele sale. De asemenea, în așezarea de la Șipot se găsește un exemplar din grupa I₁₉.

Rămîne încă insuficient explicat de ce pentru fibulele francone acceptă calea comerțului, cînd acestea sînt aproape egale la număr cu cele dunărene (după statistica lui O. Åberg din anul 1919, fibulele care au o legătură directă sau indirectă cu Ucraina sînt în număr de 86 din 61 locuri și cele francone 79 bucăți din 53 de locuri), iar pe cealaltă grupă o aduce pe calea migrației, nesprijinindu-se în fond decît în parte pe mărturia lui Procopius și pe nici un element arheologic care să-i întărească ipoteza repatrierii herurilor din locurile presupuse de el. Dacă cel puțin în prezent este dovedit că în regiunile niproviene aceste fibule sînt importate din regiunile balcano-dunărene, ce s-ar putea împotrivi ca tot pe cale de comerț să ajungă fibulele în Mazuria? Atît statistica lui Werner cît și planșele lui H. Kühn arată limpede că punctul de plecare al fibulelor din Mazuria este regiunea balcano-dunăreană; în Mazuria nu există decît tipuri din grupa I a lui Werner, lipsind aproape cu desăvîrșire cele din grupa a II-a, denumite crimeo-gotice. Este într-adevăr impresionant numărul mare și seria evolutivă completă pentru cel puțin două tipuri¹², dar nu este mai puțin adevărat că lor le este asigurată originea balcano-

¹² Tipul I din Banat și tipul III din România de care se leagă apoi evolutiv cele de tipul VII Pastirskoe.

dunăreană¹³ și că numai comerțul poate difuza pe spații atât de mari exemplare identice în medii de cultură deosebită.

Afirmația lui H. Kühn că herulii au dus cu ei din regiunile balcano-dunărene capetele de serii ce au fost apoi copiate în Mazuria de meșteri locali, care însă din lipsă de posibilități tehnice dau produse simple până la o aproape totală degenerare, rămâne neînțeleasă pentru regiunile balcano-dunărene unde există și aceste forme simplificate, care după teoria lui H. Kühn nu aveau de ce să degenereze. Însăși capetele de serii ale lui H. Kühn nu sînt de fapt decît verigi evolutive ale unor exemplare foarte înaintate, de data aceasta adevărate capete de serii care se găsesc în regiunile balcano-dunărene, dar pe care herulii nu le-au dus cu ei în Mazuria. Cel puțin pentru tipul II (Macedonia-Muntenia I, la noi) a lui H. Kühn, este demonstrat că are la bază fibulele de tipul Arçar-Histria; acestea, socotind data cea mai veche posibilă, se plasează în a doua jumătate a secolului VI e.n. De aceea, pentru grupa a II-a de fibule din Prusia Orientală, reprezentată prin cele patru tipuri miniaturale și care se datează în veacul al VII-lea și nu al VI-lea e.n., nu rămîne o altă explicație a prezenței lor în Mazuria, decît cea dată de J. Werner și anume comerțul, sau, dacă este de căutat o migrație, ea trebuie plasată în veacul al VII-lea e.n. și are ca punct de plecare regiunile balcano-dunărene spre Prusia (iar în acest caz nu pot fi herulii de la 505 e.n., ci o altă populație).

Din principalele lucrări pe care le-am amintit aici reies patru linii fundamentale, privind originea unor serii de fibule „digitate” din estul și sud-estul Europei și anume:

1. Teoria „Ribakov”, care crede că fibulele slave au luat naștere pe baza unor prototipuri negermanice, nord-pontice, din orașele bosporane, în speță Kerçi (*oraș romano-bizantin la acea epocă* — sublinierea noastră).

2. Teoria „Werner”, unde se afirmă că o parte din fibulele slave aparținînd grupei a II-a din clasificarea sa s-a dezvoltat din tipul al II-lea crimeo-gotic (fibule de tip Arçar-Histria).

3. Teoria „Kühn”, care socotește grupa I a lui Werner germanică și nu slavă.

4. Teoria „Nestor”, care lărgeste cîmpul de contact al slavilor cu diverse populații germane, afirmînd însă că nu trebuie respinsă deplin nici părerea mai veche a lui Pallas, după care unele fibule slave au luat naștere și prin participarea cataramelor bizantine.

Deși nu este explicat mai larg, totuși acest punct de vedere a lui Pallas se opune chiar numai prin enunțarea lui întregului concept wernerian, care pentru fibulele slave nu accepta nici o participare bizantină.

Astăzi multe descoperiri de fibule „digitate” din fostele centre imperiale pun singure întrebarea dacă mai putem să le socotim ca total străine și intruse în cultura romano-bizantină, mai ales în regiunea balcano-dunăreană.

¹³ I. Nestor, *L'établissement des Slaves...*, p. 444 și p. 446.

Într-un studiu apărut de curind¹⁴, autorul acestor rînduri a încercat să demonstreze, pe baza unor descoperiri arheologice, rolul atelierelor bizantine în geneza unor tipuri de fibule „digitate slave”. Plecînd de la o descoperire mai veche a două fibule „digitate” din colonia milesiană Histria, credem că am putut determina rolul fiecăreia dintre ele în nașterea și evoluția unor fibule ce se găsesc în nordul și sudul Dunării de jos.

În studiul de față vom încerca să lărgim discuția asupra participării atelierelor bizantine la geneza cîtorva tipuri de fibule din grupa I-a lui Werner, socotite de unii germanice, și vom începe cu fibulele de tipul cu mască umană, încadrate de J. Werner în timpul I A și I B, dar pe care le atribuie slavilor, excluzînd posibilitatea originii și creării fibulelor din grupa I și a II-a în Bizanț.

Cu toate acestea, J. Werner arată că la dezvoltarea grupei I A¹⁵ din seria stabilită de el, apariția benzii împletite într-un singur fir se bazează pe o influență bizantină, fără a avea însă vreo posibilitate de localizare. De asemenea, a mai observat că pe unele fibule din grupa I B, decorul lateral cu capete de pasăre sînt uimitor de asemănătoare cu cele de pe cataramele de bronz de la Keszthely¹⁶.

Am încercat să argumentăm că fibulele discutate, de tipul Arçar-Histria și genetic legate de ele, cele de tip Coșoveni, sînt creații ale atelierelor bizantine, fiindcă toate elemente decorative le găsim pe obiecte de proveniență bizantină. În sprijinul ipotezei noastre expusă anterior, că fibulele din grupa I sînt de origine bizantină, vine și observația lui J. Werner de mai sus. El socotește cataramele de la Keszthely obiecte avarice lucrate după modele bizantine, iar de aici ideea că decorul cu capete de pasăre care există pe fibule de tip Coșoveni a fost preluat de meșterii ce lucrau fibulele. Nu avem de adăugat decît că în cazul cînd aceste catarami ar fi o producție avarică (pe care însă cu greu le poți deosebi de cele bizantine de „import”), meșterii locali au copiat fidel modelul bizantin care avea capete de pasăre. Acest element decorativ nu poate fi de inspirație locală și adăugat la modelul original, deoarece repertoriul atelierelor bizantine îl cunoștea. Reamintim catarama de la Histria¹⁷, care și ea poartă capete de pasăre într-o formă și mai degenerată decît cele de pe cataramele de la Keszthely, deși provine dintr-un mediu de cultură romano-bizantin. De asemenea, este știut că antichitățile avarice sînt cele mai strîns legate de influența atelierelor bizantine, care trimeteau permanent modele noi în „barbaricum”.

Deci și capetele de pasăre pe care J. Werner le lua din repertoriul gotic sau avaric sînt documentate pe obiecte romano-bizantine.

Analizînd și alte serii de fibule, se poate observa că și acestea au elemente comune cu obiecte de origine bizantină. Printre acestea sînt și cele pe care noi le-am numit de tipul „*Čaricin Grad I*”.

¹⁴ Aurelian Petre, *Fibulele „digitate” de la Histria (partea I)*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 86—91.

¹⁵ În această grupă se încadrează fibulele de la Nea-Anchialos (vezi J. Werner, *op. cit.*, pl. 27/1), Serbia de nord (pl. 27/2) și Orlea (pl. 27/3).

¹⁶ Aici se înglobează printre altele fibula din colecția Diergardt, apoi Veřel, Linkuhnen, Coșoveni, iar apoi și cea din colecția Kofler-Truningner (v. *Germania*, 38, 1—2, pl. 28/1).

¹⁷ Aurelian Petre, *op. cit.*, fig. 3 și 3a, sau *Materiale*, VII, p. 233, fig. 5/2a și 5/2b.

Observația primă care se cere a fi făcută este că fibulele de acest tip se găsesc atît în mediul „slav” (la Pastîrskoe), cît și în cel avaric (Kisköros) sau romano-bizantin (Čaricin Grad-Iustiniana Prima). Atribuirea acestor fibule slavilor cel puțin la Kisköros cît și la Čaricin Grad se lovește de faptul că în necropola avară de la Kisköros¹⁸ fibula a fost găsită într-un mormînt de inumație, iar la Čaricin Grad¹⁹, nivelul de cultură căruia îi aparține această fibulă este romano-bizantin.

Dacă comparăm arcurile cataramii de la Kassa²⁰, pe care o socotim bizantină, cu cele ale fibulei de la Čaricin Grad (fig. 1/8), nu ne poate scăpa din vedere asemănarea frapantă dintre ele. În cazul cînd această sursă de inspirație nu este destul de elocventă nu ne poate scăpa din vedere decorul identic de pe cerceul de tip bizantin de la Pastîrskoe (fig. 1/7) regiune în care este atestat importul bizantin în mod masiv, cu cel al fibulelor de tipul Čaricin Grad I (fig. 1/8). Indiferent ce fir conducător am alege pentru a căuta sursele de unde tipul Čaricin Grad I și-a luat arcurile laterale, pe căi mai mult sau mai puțin directe vom ajunge tot la obiecte bizantine. Deoarece această îmbinare curioasă de decor nu putea să apară în mod spontan în atelierile slave (vom explica mai jos de ce) și cum nici de pe fibulele germanice nu puteau fi preluate, singurul izvor de inspirație rămîne repertoriul obiectelor bizantine, extrem de bogat și larg răspîndit.

Deși tipul Čaricin Grad I are legături cu unele obiecte bizantine, trebuie să recunoaștem însă că în stadiul actual de cercetare nu putem afirma cu toată hotărîrea că tipul Čaricin Grad I este o creație exclusiv bizantină, dar nu este mai puțin adevărat că nu se poate contesta participarea obiectelor bizantine la crearea acestui tip de fibulă. Mai este adăugat că seria Čaricin Grad I nu mai poate constitui argument sigur pentru demonstrarea unei prezențe efective a slavilor, fiindcă aceste fibule se găsesc și în descoperiri neslave. Încercarea de a se demonstra că la Kisköros sau la Iustiniana Prima este vorba de o populație slavă este combătută de realități concrete, neslave, care nu pot fi înlăturate foarte ușor.

Problema se pune cu importanță istorică și atunci cînd analizăm și alte fibule care se leagă tipologic de tipul Čaricin Grad I, și anume seria fibulelor miniaturale „slave” de tipul Monteoru-Șipot, iar strîns legate de acestea și perechea de fibule din necropola romano-bizantină de la Piatra Frecăței (fig. 1/11).

I. Nestor făcea observația că fibulei de la Șipot (fig. 1/9) i se hotărăște un loc deosebit în seria I H a lui J. Werner printr-un detaliu și anume, cel de-al doilea rînd de apendice lateral al piciorului ce are și el forma „ciocurilor de pasăre”, dar de data aceasta *arcuite* în sus (sublinierea noastră), iar acest detaliu nu mai poate fi regăsit decît într-o formă complicată

¹⁸ T. Horvath, *Die Avarischen Gräberfelder von Ullö und Kisköros*, în *ArchHung*, 19, 1935, pl. XXIII/3.

¹⁹ Djordje Mano-Zisi, *Les fouilles de Čaricin-Grad en 1953—1954*, în *Starinar*, N. S., V—VI, 1954—1955, p. 179—180.

²⁰ D. I. Pallas, *AI „BAPAPIKAI“ ΠΟΠΙΑΙ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ*, Atena, 1954, pl. 75/2.

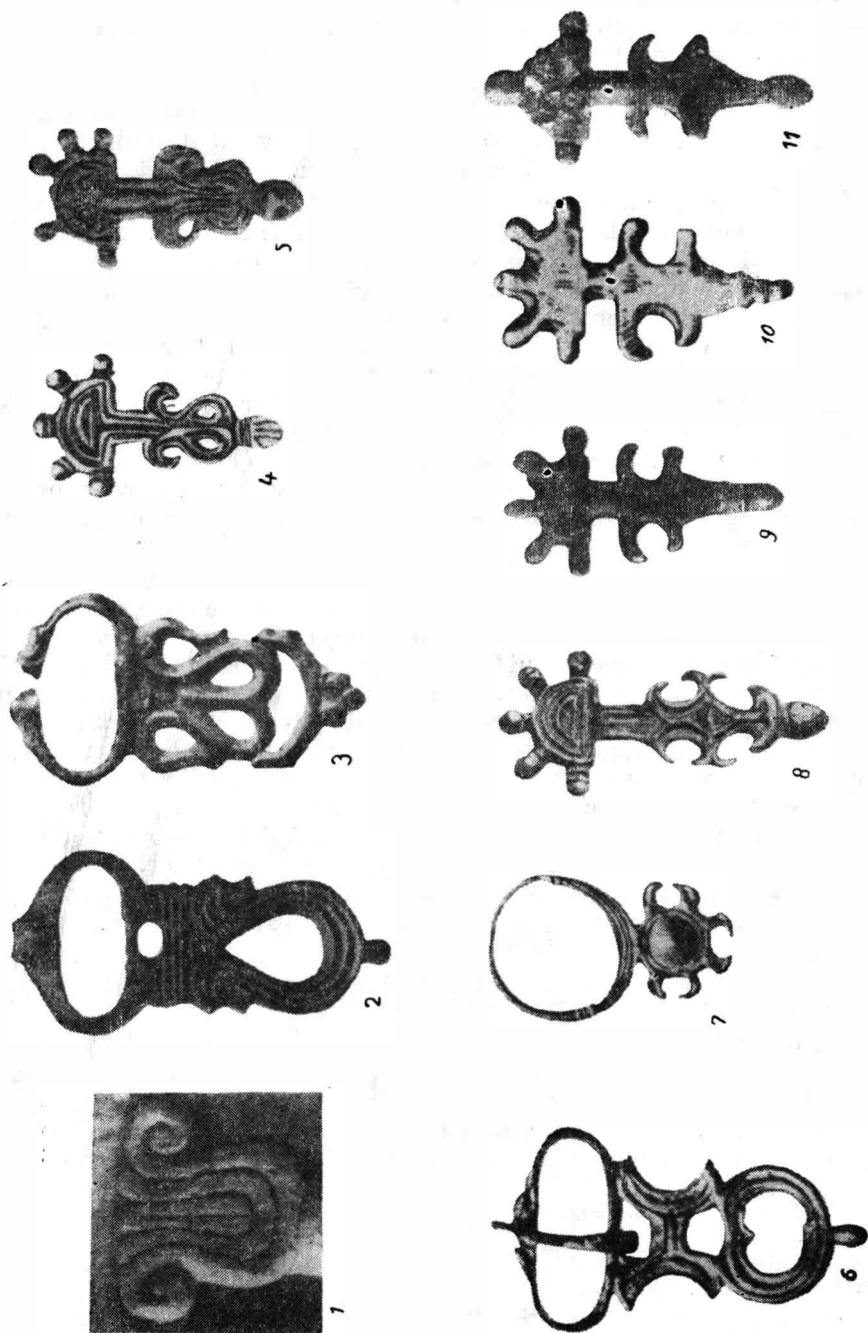

Fig. 1

în seria I G a lui Werner (adică în tipul Čaricin Grad I (fig. 1/8) — Kisköros-Sarmizegetusa-Pastirskoe). Cu toate că I. Nestor derivă ciocurile de pasăre ale piesei de la Șipot de pe fibulele lombarde din secolul al VI-lea e.n., noi înclinăm mai curînd să facem legătura cea mai potrivită cu fibulele de tipul Čaricin Grad I. Ciocurile de pasăre de pe fibula de la Șipot nu reprezintă altceva decît simplificarea și reducerea tipului Čaricin Grad I la două arcuri laterale, dar încă nu în formele degenerate la care a ajuns piesa de la Pastirskoe²¹. Fibula de la Șipot menține curbura arcului, iar după tehnică lasă parcă impresia unei producții în serie, mai ales dacă și pe aceasta o comparăm cu foarte interesanta piesă de la Scheufelsdorf (fig. 1/10) din nord-estul R.P. Polone²².

Comparînd seria I H a lui J. Werner (în care se includ și exemplarele foarte asemănătoare de la Sărata Monteoru precum și perechea de la Piatra Frecăței) cu fibulele de la Șipot-Scheufelsdorf constatăm asemănări izbitoare. La seria I H a lui J. Werner, cel de-al doilea rînd de ciocuri este înlocuit sau a degenerat în butoni, dar acest amănunt nu le depărtează de loc de fibula „slavă” de la Șipot. Dacă pînă în prezent nu s-a contestat total apartenența slavă atît a necropolei de la Sărata Monteoru²³ cît și a așezării de la Șipot, prin fibulele asemănătoare descoperite în așezarea de la Tei, cît și în necropola romano-bizantină de la Piatra Frecăței, atribuim și aceste descoperiri tot slavilor (cum s-a făcut cu așezarea de la Tei), sau căutăm altă explicație. Urmărind harta de răspîndire a fibulelor miniaturale (de la sud spre nord și nord est), constatăm că ele există la distanțe foarte mari una de alta, însă în forme foarte apropiate. Astfel, fibulele de la Piatra Frecăței sînt aproape identice cu cele de la Scheufelsdorf, dar în complexe diferite; la Piatra Frecăței s-au găsit la un mormînt de înhumare, iar perechea de la Scheufelsdorf se pare că provine dintr-o necropolă de incinerare, care deocamdată nu poate fi atribuită foarte sigur slavilor. Atît prin formele tipizate „de serie” cît și prin găsirea lor în complexe neslave, se infirmă și de data aceasta ipoteza că unde se descoperă și aceste tipuri de fibule este și prezență slavă. Aria de răspîndire le dă chiar și fibulelor miniaturale un caracter de podoabă universală, în care elementul etnic nu mai poate fi recunoscut.

Destul de strîns legate tipologic de tipul Čaricin Grad I sînt fibulele de tipul „cu liră” (fig. 1/4 — 5) care au ca elemente comune între ele ciocurile de pasăre foarte stilizate, precum și unele amănunte de decor.

Ideea lui Pallas, acceptată oarecum de I. Nestor, că fibulele de tipul „cu liră” sînt în strînsă legătură cu cataramele bizantine²⁴, este evidentă atunci cînd le comparăm părțile inferioare (compară fig. 1/2 — 3

²¹ J. Werner, *op. cit.*, pl. 33, 43.

²² H. Kühn, *op. cit.*, p. 88 și pl. XX/1, 18.

²³ I. Nestor arată că și cimitirul slav de la Sărata Monteoru este contaminat de cultura autohtonă Ipotești-Cindești și caracterizînd acest din urmă complex, spune că în ansamblu reprezentă pentru secolul VI și o parte din secolul VII e. n. „cultura materială a unei populații mixte străromânești slave (sublinierea noastră), în care, din punct de vedere cultural, elementul local, de puternică coloratură romano-bizantină, predomină” (*Studii*, XV, 1962, p. 1435).

²⁴ I. Nestor, *op. cit.*, p. 444. Fibula de la fig. 1/4 din acest articol este de la Sărata Monteoru, iar cea de la fig. 1/5 de la Pergam.

cu fig. 1/4 — 5 din articolul de față). De asemenea, sugestia lui Pallas că decorul de pe catarama este inspirat din elementele arhitectonice ale vremii capătă un conținut când și acestea sînt puse alături²⁵ (la noi fig. 1/1 și fig. 1/2 — 5).

Acest al treilea tip de fibulă din lumea slavă, care se dezvoltă paralel cu celelalte două, dar în strînsă legătură și nu independent, se dovedește nu numai că se găsește și în complexe neslave, ci că și el își are originea tot în repertoriul obiectelor din atelierele bizantine.

Multitudinea elementelor comune găsite pe diferite obiecte, combinate însă diferit, iar uneori greu de descifrat, reflectă interdependența dintre fibule²⁶, catarama, cercei etc.; în general legătura internă dintre diferitele obiecte de metal.

Toate aceste fibule ne duc ca loc de origine în atelierele bizantine, care lucrau nu numai fibule ci și alte obiecte — cel puțin cercei și catarama — și este normal ca în procesul de creație al lor, să apară elemente decorative comune, fiindcă se lucrau într-un singur loc și nu de puține ori sub formă de garnituri. Noutățile apăreau în acele centre de producție unde elementul creator era permanent solicitat de cereri și gusturi diferite, însă numai atelierele din Imperiu, care aveau o lungă tradiție la bază precum și o stabilitate a centrelor orășenești, erau capabile să producă aceste obiecte de lux, sau cele în serie, sub formă de producție-marfă, destinată și pieței din interior, însă în special pentru lumea din afara granițelor.

Atelierele „barbare”, germanice, avarice sau slave, nu aveau de unde și cum să perpetueze secole de-a rîndul elemente decorative pe care le regăsim transpuse aproape identic de pe podoabele grecești²⁷ din veacul al VI-lea î.e.n. pe cerceii din secolul VII e.n. (de comparat cu cerceii de la Coșoveni unde apare aproape același mod de distribuție a granulațiilor). Dacă urmăm mai departe dezvoltarea cerceilor bizantini de tip Coșoveni vedem că în evoluția lor, care duce la cei din veacurile X — XI e.n., păstrează nealterat unele elemente²⁸ care au trebuit să trăiască în acest răs timp ca să fie regăsite după cinci secole; pe acestea nu au putut să le păstreze și să le transmită decît centrele din Imperiu, care erau capabile și aveau condiții să le perpetueze în noutățile pe care le produceau în mod permanent.

Am încercat să demonstrăm că denumirea dată de către J. Werner fibulelor Arçar-Histria drept crimeo-gotice este nefondată; admițînd că ele totuși au fost lucrate în ateliere din Crimeea, nimic nu se opune ca aceste

²⁵ Vezi și D. Pallas, *op. cit.*, pl. 74/1 și pl. 79.

²⁶ Compară plăcile superioare ale fibulei de la fig. 1/4 tipul cu „liră” — cu cea de la fig. 1/8 — tipul „Čaricin-Grad I”.

²⁷ SA, XV, p. 172, fig. 3, cercel de la Olbia.

²⁸ De comparat atît tehnica de realizare în patru planuri a părții inferioare a cerceilor de tip Coșoveni (v. J. Werner, *op. cit.*, pl. 32/1a) cu cea a cerceilor bizantini din secolele X — XI e.n. (v. Aurelian Petre, *Предварительные сведения в связи с хронологией могильника в Пытра Фрекцей*, în *Dacia*, N. S., VI, p.229, fig. 14/1), precum și menținerea „globurilor”.

obiecte să fie creații ale meșterilor bizantini care activau în centrele de acolo din veacurile VI și VII e.n. Deci există posibilitatea ca și pe această cale fibulele digitate Histria-Arçar, cele generatoare a unei părți din seria a II-a de fibule slave a lui Werner, să aibă șansa de a li se asigura o apartenență bizantină. Noi am optat pentru regiunile dunărene și nu nord-pontice fiindcă din centrele romano-bizantine de aici sînt strînse cele mai multe mărturii cu privire la elementele preluate de fibulele de tip Histria.

De altfel, I. Nestor arată că în Muntenia și Moldova există exemplare ca făcînd parte din grupa a II-a din clasificarea lui J. Werner. Dintre acestea, fibula de la Crucea lui Ferent-Iași²⁹ (socotită ca cea mai veche mărturie slavă de pe teritoriul României și care este posibil să facă parte din grupa Arçar-Histria) ne poate sugera atît etapele cît și direcțiile de difuzare ale acestor fibule spre Nipru. Deoarece și în Dobrogea există fibule înrudite cu cea de la Iași, nu se poate trece cu vederea existența lor în centre, romano-bizantine și legătura ce o au cu fibulele de tip Arçar-Histria. Astfel pentru fibula de la Dinogetia se propune ca posibilă o datare posterioară distrugerii orașului³⁰, adică după 602 e.n., ceea ce ar putea s-o încadreze și cronologic în grupa a II-a a lui J. Werner. Prezența fibulei de la Dinogetia este greu de explicat deoarece condițiile de găsire sînt nesigure, așa că nu putem decît să consemnăm legătura ei cu tipul Arçar-Histria și cu grupa a II-a a lui Werner, cu care se aseamănă. Dacă și fibulele de acest tip au fost lucrate în provinciile imperiului de la Dunărea de jos și apoi difuzate în regiunile nord-dunărene, unde au fost copiate în forme apropiate sau simplificate, iar nu se poate răspunde. Deocamdată constatăm că unele fibule din grupa a II-a sînt în Dobrogea, Muntenia și Moldova, Nipru, precum și în Ungaria³¹, fibule care pot avea la bază tipul Arçar-Histria. Pe de altă parte, existența la Kerçi³² și Artek³³ a unor fibule de tipul Arçar-Histria (pe care le socotim importuri) au creat posibilitatea ca ele să fie copiate și în Crimeea, dar nu numai de goții tetraxiți, ci și de alte populații documentate acolo.

Ca centru de geneză al unei părți din fibulele grupei a II-a nu poate fi exclusă nici regiunea Niprului Mijlociu; aici prototipurile au fost luate fie de la Dunărea de jos, fie din regiunile nord-pontice. Ceea ce rămîne încă de argumentat este dacă atît fibulele din grupa a II-a cît și cele de tip „Nipru” sînt creații *exclusiv* (sublinierea noastră) slave. La Niprul Mijlociu și în Crimeea ambele tipuri de fibule apar împreună³⁴, pe cînd în descoperirile cert slave din sud-estul Europei fibulele speciale „niproviene” lipsesc cu desăvîrșire.

Grupa fibulelor de tip „Nipru” se concentrează în regiunea Niprului Mijlociu, la Pastîrskoe existînd cele mai multe exemplare. Singurul punct unde aceste fibule mai apar este necropola de la Suuk-Su (Crimeea), unde

²⁹ I. Nestor, *op. cit.*, p. 438.

³⁰ *Ibidem*, p. 440, nota 25.

³¹ J. Werner, *op. cit.*, pl. 36/4 și 5.

³² H. Reinert, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, I, 1940, p. 246, fig. 106, stînga.

³³ J. Werner, *op. cit.*, pl. 41/C.

³⁴ *Ibidem*, pl. 35/6 și 9 și p. 168.

s-au descoperit un număr redus. La vest și sud-vest de Nipru, cu excepția fibulei de la Vrbas³⁵ (R.S.F. Iugoslavia), grupa „niproviiană” lipsește total.

În cele trei „comori” de la Martinovka, mai apar și plăci de argint antropomorfe și zoomorfe precum și multe obiecte bizantine. J. Werner arată că la fibulele din grupa a II-a găsite la Martinovka se observă vizibil influențe bizantine; de asemenea este de acord cu N. Fettich care a atras atenția că placa superioară a fibulelor din grupa a II-a de la Martinovka se regăsește pe plăcile antropomorfe, constituind coama cailor. J. Werner mai remarcă asemănarea frapantă dintre figurile umane de pe plăcile antropomorfe și cele de pe fibulele „niproviene”, iar a acestora din urmă cu figurile umane ce decorează fibulele de tip Coșoveni. Atribuind slavilor descoperirile de la Martinovka, J. Werner îl combate totodată pe N. Fettich care socotea parte din ele drept creații tîrce.

Cu toată această controversă credem totuși că o analiză mai detaliată a descoperirilor de la Martinovka limpezește lucrurile nu numai pentru antichitățile de acolo, ci a tuturor ce se leagă de ele.

La Niprul Mijlociu, pe lângă importuri masive de obiecte bizantine se constată, chiar și de J. Werner, influențe bizantine la fibulele din grupa a II-a (acestea sînt dezvoltate din tipul Arčar-Histria). Cum fibulele din grupa a II-a au legături cu plăcile zoomorfe, iar cele de tip „Nipru” prin masca umană se leagă atît de plăci antropomorfe cît și de grupa I a lui Werner (seria I A și I B), sursa de inspirație bizantină apare masivă. Deoarece nici la Nipru și nici în Crimeea nu s-au descoperit fibule de tip Coșoveni (seria I A și I B), noi am sugerat³⁶ ca o posibilitate preluarea de către plăcile antropomorfe a figurii umane de la replicile simplificate ale tipului Coșoveni, găsite în regiunea Niprului.

Atribuirea în bloc de către J. Werner numai slavilor a fibulelor din grupa a II-a, acelor „niproviene”, precum și a plăcilor de argint antropo- și zoomorfe, nu este deplin demonstrată deoarece toate împreună nu s-au găsit decît la Nipru.

Explicația lui J. Werner că în Crimeea, unde se găsesc atît fibule din grupa a II-a cît și cele „niproviene”, aceste obiecte sînt importuri slave în lumea gotică, iar în Ungaria, unde sînt numai fibule din grupa a II-a, lipsind cele de tip „Nipru”, ele fac dovada unei populații slave în mijlocul avarilor, apare stranie și contradictorie. Mai mult, în singura descoperire socotită ca slavă de pe teritoriul României (necropola de incinerare de la Sărata Monteoru, cu cele peste 1 100 morminte), fibulele de tip „Nipru” lipsesc cu desăvîrșire. Se pune întrebarea atunci de unde și cu ce fibule au venit slavii vechi pe teritoriul României și în alte locuri sud-est europene, deoarece majoritatea fibulelor atribuite lor în aceste locuri sînt dovedite a fi creații carpato-balcanice.

Dacă în comoara de la Martinovka din regiunea Niprului, alături de fibula din grupa a II-a apare și cea de tip Nipru, împreună cu plăci, în celelalte mari teritorii europene unde au emigrat slavii, *fibulele de tip*

³⁵ Seoba Naroda, Zemun, 1962, p. 83 și fig. 1.

³⁶ Aurelian Petre, *Fibulele „digitale” de la Histria*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 275 și urm.

„Nipru” și plăcile lipsesc, adică tocmai acel element original-autohton al culturii materiale slave arhaice create la Nipru.

Din alte cercetări reiese că tipul de plăci antropomorfe de la Martinovka care sînt însoțite de cele zoomorfe — cai, există și în Caucazul de nord, unde știm că deocamdată nu este semnalată nici o prezență slavă. Observația lui N. Fettich că plăcile zoomorfe de la Martinovka au legătură cu decorul spiralic al fibulelor găsite împreună cu ele (care fac parte din grupa a II-a a lui Werner) este foarte limpede, iar atribuirea lor numai slavilor se împotrivesc, în afară de cele arătate, și prin faptul că datorită obiectelor de centură, depozitele de la Martinovka, Chazki etc. reflectă o populație călătorească, probabil nomadă sau semisedentarizată, iar prin predilecția ei pentru elementele antropozoomorfe ne conduce spre alte populații decît cele slave.

De asemenea, s-a constatat că piesele de centură (catarama, aplici etc.) din depozitele de la Martinovka, Chazki etc. nu sînt slave ci produse bizantine, ca și vasele de argint cu ștampile din Bizanț, ca să nu mai vorbim de monedele găsite în unele depozite.

Deci încercarea de a privi fibulele strict separat ca element singular al podoabei vestimentare nu ne poate duce la concluzii trainice nici în privința originii și nici a atelierelor ce-au lucrat. Legătura evidentă dintre ele și alte obiecte este clară de oriunde am porni ca punct de cercetare. Așa după cum plăcile zoomorfe iau de la fibulele digitate din grupa a II-a întreaga placă superioară constituind coama animalului, grupa a II-a de fibule la rîndul ei are ca prototip fibulele de tip Arçar-Histria de creație bizantină. Tot pe această linie s-a putut observa că obiectele bizantine — cerceii, cataramele etc. — prezintă și ele legături decorative cu fibulele discutate în întreg acest articol și deci implicit și cu meșterii ce le-au lucrat.

Deși J. Werner mai semnalează și alte multe influențe bizantine, refuză să admită că cel puțin fibulele de tip Coșoveni sînt creații ale Imperiului și aceasta după ce singur face observația că decorul șnurat este de origine bizantină și a putut fi preluat de fibulele de tipul Coșoveni. Mai mult, admite ipoteza că este posibil ca fibula din colecția Truninger-Koffler, care este foarte asemănătoare cu cea de la Coșoveni, să fi fost găsită la Constantinopol, deci în Imperiu, dar exclude posibilitatea ca ea să fi fost creată acolo, deoarece — afirmă J. Werner — în Bizanț, în veacurile VI — VII e.n., se purtau numai fibule de tipul cu picior întors pe dedesubt, nu și cele digitate.

Lăsînd la o parte semnificația deosebit de importantă că aceste fibule la modă în Bizanț nu sînt altceva decît dezvoltarea mai departe a unor fibule din secolele III — IV e.n., care atunci au constituit o preferință a lumii „barbare”, există fapte care se împotrivesc poziției lui J. Werner. Primul este acela că fibulele digitate s-au găsit în centrele Imperiului și anume la Sadoveț, Devnia³⁷ (Marcianopolis), Dervent³⁸, Dinogetia,

³⁷ D. I. Dimitrov, *Fibules du début du moyen âge de l'arrondissement de Varna*, în *Izvestia-Varna*, tom. XII, 1961, fig. 2 — 4, p. 58 — 59.

³⁸ Petre Diaconu, *Fibulă digitată descoperită la Dervent*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 447 — 449, fig. 1.

Iustiniana Prima, Pergamon, Nea-Anchialos, precum și în necropole romano-bizantine ca la Histria, Piatra Frecăței, Kruje³⁹ și Laci⁴⁰.

În cel puțin cinci centre (Sadoveț⁴¹, Histria⁴², Piatra Frecăței⁴³, Čaricin Grad și Kruje) s-au descoperit atît fibule „digitate” cît și cele de tipul „umschlagenen Fuss” turnate. Așa după cum am arătat, acestea din urmă au fost foarte apreciate dincolo de granițele imperiului, în „barbaricum”, de-a lungul veacurilor III și IV e.n. dar existînd și în centre romane⁴⁴. După două secole însă fibula cu piciorul „întors pe dedesubt” devine fibula clasică bizantină, dar și cu pătrunderi în lumea „neromană”⁴⁵. Cauzele de o mare importanță istorică a adaptării de către civilizația romano-bizantină în secolele VI — VII e.n. a unui element de port preferat în special de „barbari” în veacul IV e.n. trebuie căutate în procesul de schimbări demografice survenite în regiunile balcano-dunărene ale imperiului în mod masiv încă de la sfîrșitul secolului III e.n.

Prezența populațiilor neromane în imperiu înseamnă pe de o parte „barbarizarea” societății romane tîrzii pe direcții și cu efecte foarte puțin cunoscute încă și care trebuie analizate pe laturi multiple, dar înseamnă în același timp și romanizarea acestor noi veniți, deci proces dublu pe care studiul izvoarelor scrise și arheologice ni-l poate reflecta într-o măsură substanțială.

De aceea credem că excluderea fibulelor „digitate” din portul provincial bizantin al regiunilor balcano-dunărene este făcută arbitrar de către J. Werner, fiindcă d-sa nu ține seama de acel proces obiectiv al pătrunderii și uneori al amestecului populației „neromane” cu cea din interiorul imperiului. Nu excludem posibilitatea ca tocmai acești noi veniți să orienteze producția atelierelor bizantine spre acele podoabe preferate de ei⁴⁶, printre care se numără și fibulele „digitate”, rămînînd să se stabilească ce populații și-au impus gustul, dar nici nu se poate înlătura realitatea că o serie de fibule „digitate” sînt de origine și creație sud-dunăreană, pe teritoriile imperiului.

Fibulele de tip Arĉar-Histria (cu placă trapezoidală), aproape inexistente dincolo de granițele imperiului, au stat la baza dezvoltării tipului

³⁹ Skänder Anamali și Häna Spahiu, *Varreza e heresme mesjelare e Krujës*, în *Buletin i Universitetit Shetëror te Tiranies*, 2, 1963, p. 34, fig. 3.

⁴⁰ J. Werner, *Slavische Bügelfibeln*, pl. 31/35.

⁴¹ I. Velcov, *Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nord Bulgarien)*, în *Germania*, XIX, 1935, p. 17/3, 7, 10, 12.

⁴² Em. Condurachi și colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 20, fig. 7.

⁴³ Cele de tipul „umschlagenen Fuss” sînt inedite.

⁴⁴ La Histria descoperite în campania anului 1965 (inedite).

⁴⁵ Exemplare în aria avarică, apoi în cultura Ipotești-Cindești (Tîrgșor, în bordeiul 5 b, datat de la sfîrșitul secolului V e. n.), în Moldova la Suceava-Șipot (informație Mircea D. Matei), în Muntenia în așezarea de la Militari (v. Maria Zglbea, *Fibule din secolul III și IV e.n. descoperite în săpăturile arheologice de la Militari*, în *Cercetări arheologice în București*, București, 1963, p. 379).

⁴⁶ Cum este cazul atelierelor din Crimeea care după anul 375 e. n. au adaptat producția în funcție de cerințele hunilor, cît și ale acelor triburi ce intrau în confederația condusă de ei (v. Ligia Birzu, *Contribuția arheologică la cunoașterea perioadei hunice de la Dunărea de Jos*, în *Analele Universității, Secția Științe Sociale*, București, anul X, 20, 1961, p. 16).

Coșoveni. Posibilitatea demonstrării nașterii grupei Coșoveni la nord de Dunăre este puțin posibilă din motivele arătate; prezența fibulelor de tip Histria la Kerki și Artek (pe care le considerăm importuri) au stat la baza nașterii unor fibule din grupa a II-a a lui J. Werner (după cum afirmă și d-sa), grupă care de altfel, cu mici diferențe de clasificare, nu reprezintă altceva decât grupa fibulelor niproviene cu „raze”, studiate de B. A. Ribakov.

Luînd în discuție cele trei grupe de fibule pe care J. Werner le-a atribuit exclusiv slavilor, apare evident că geneza lor nu poate fi despărțită de atelierile sau produsele atelierelor bizantine. Acest fapt capătă o și mai mare importanță prin afirmația lui Werner care socotește că prin descoperirea de la Nea-Anchialos, fibula încetează de a mai fi un obiect de podoabă oarecare și, plecînd de la această poziție, dă o nouă interpretare unor mari complexe arheologice din epoca de trecere la feudalism.

Teza lui J. Werner din 1950 a constituit un răspuns dat în primul rînd teoriei „gotice“ tendențioase, dar, în același timp a deschis un cîmp și mai larg unei alte teorii nu mai puțin grave. Atît el, cît și mulți alții care l-au aprobat în esența interpretării sale etnice, au deformat în mare parte adevărul istoric reflectat de realitățile arheologice.

Pentru istoria României, dacă ne referim numai la un moment din importantul proces de formare a limbii și poporului român și anume la veacurile VI — VII e.n. cînd deși există în mod efectiv prezența unor triburi slave în anumite părți de pe teritoriul României, atribuirea necritică slavilor a acelor monumente de cultură materială autohtonă și aceasta numai pe baza fibulelor digitate, a dus la aceleași rezultate. Însuși J. Werner deschidea drumul prin afirmația că, în lumina teoriei sale, este interesant de urmărit și studiat procesul de pătrundere și așezare a slavilor și pe teritoriul României. El afirmă că, începînd din secolul VI e.n., teritoriile de la nord de Dunăre și Carpați au fost *inundate*⁴⁷ (sublinierea noastră) de triburile slave. Descoperirile de pe aceste teritorii ale grupei I pot fi atribuite, după acest autor, *fără reticențe, slavilor* (sublinierea noastră), iar apariția unei fibule în așezarea de la Dămăroaia lângă București împreună cu vase de lut cu decor cu linii ondulate, o socotește că este foarte importantă pentru cunoașterea ceramicii slave a acestei perioade⁴⁸.

Nu trebuie decît să menționăm că cercetările arheologice din România încadrează în mod documentat ceramica de la Dămăroaia într-o grupă culturală predominant autohtonă⁴⁹, detectată în multe puncte ale țării noastre cu antecedente locale ce premerg celui mai timpuriu contact

⁴⁷ J. Werner, *Slawische Bügelfibeln*, p. 171.

⁴⁸ *Ibidem*. Primul lucru care vrem să-l subliniem este că în întregul studiu al lui J. Werner nu se face vreo referire privitor la populația locală din România, de aceea el vede și în descoperirea de la Dămăroaia-Tei, iar mai recent (în *Germania*, vol. 38) și la Monteoru, o populație exclusiv slavă.

⁴⁹ Valorificările mai noi ale acestor descoperiri la V. Leahu, Vlad Zirra și Margareta Constantinu, în *Cercetări arheologice în București*, respectiv p. 39—43, 49—71 și 79—104, care spre deosebire de I. Nestor, le încadrează în complexul Ipotești-Ciurel, cu dezvoltare locală încă de la sfîrșitul secolului V e.n. sau chiar din a doua jumătate a acestui veac.

cu slavii. Venirea slavilor în anumite locuri din România constituie o realitate, iar procesul de conviețuire a celor mai vechi triburi slave cu populația locală se dovedește a fi dus la asimilarea slavilor de către autohtoni care le-au impus nu numai limba dar și cultura materială. Desigur că în acest proces de simbioză⁵⁰ slavii au adus și ei contribuții îmbogățind și transformând fondul local daco-roman, dar rămâne ca sarcină de viitor să se stabilească în ce compartimente și în ce proporție.

Pentru justa interpretare a fenomenelor istorice credem că trebuie să se reanalizeze interpretarea mai veche dată prezenței unor fibule „digitate” ce există atât în așezările autohtone cât și în cele socotite slave, fibule ce au cel mult o semnificație de modă dar în nici un caz de etnicitate. Permanentă legătură dintre populații face să circule obiectele pe distanțe foarte mari, iar cele care au ca prototipuri fibule bizantine este de la sine înțeles să aibă procesul de formare și apoi de evoluție în regiunile cele mai apropiate de provinciile romane. Teritoriile de la nordul și sudul Dunării de jos nu au fost despărțite ci unite de acest fluviu. Populația daco-romană de la nordul Dunării de jos a avut legături nemijlocite și permanente cu provinciile sudice ceea ce a făcut ca în mod obiectiv să fie cu multă vreme înainte de venirea slavilor pe o treaptă superioară de dezvoltare, în raport cu cultura slavă. Astfel, este posibil ca slavii de la nordul Dunării de jos, prin contactul cu populația autohtonă, să fi primit o serie de obiecte de origine sudică printre care și fibule, fie sub forma clasică bizantină, fie sub a celor „digitate” de origine balcano-dunăreană. Acestea din urmă este posibil să fi servit de model și slavilor, după care apoi au creat și ei unele serii proprii, dar în stadiul actual de cercetare este greu să le fie precizate tipurile etnice strict slave.

Teoria lui J. Werner și a adeptilor săi se lovește astăzi de bogate descoperiri din regiunile carpato-balcanice în care sînt prezente fibule „digitate slave”, în contexte neslave.

De asemenea, o reluare a acelei teorii că regiunile carpato-dunărene ale țării noastre (în care noi includem și Transilvania) sînt înecate de populații slave încă din secolul al VI-lea e.n. este infirmată și ea de mulțimea descoperirilor autohtone (daco-romanizate sau incomplet romanizate) a căror cultură materială nu mai poate fi confundată cu cea slavă.

În regiunile sud-dunărene, referindu-ne în special la Scythia Minor, situația este următoarea. În secolul VI e.n. în bună măsură și în secolul VII e.n. slavii nu au făcut decît incursiuni de pradă în Imperiu, eventual infiltrîndu-se în grupuri mici care apoi au fost asimilate rapid. Cînd au

⁵⁰ Nu ne vom referi la acea descoperire de la Ipotești care este socotită ceramică slavă aparținînd variantei Jitomir-Korceak a tipului general Praga, cu influențe locale, ci la acele descoperiri autohtone în care se observă o simbioză autohtono-slavă. Specialiștii socotesc descoperirea de la Succava-Șipot ca o așezare slavă „pură” necontaminată de fondul local. În Muntenia și Oltenia se subliniază însă că nu există o situație similară celei de la Șipot, ci aici toate descoperirile „slave” sînt contaminate de fondul local. Problema simbiozei populației romanice nord-dunărene cu slavii nu a fost tratată pînă la această dată, așa cum este expusă de I. Nestor, în articolul citat de noi în nota 23 de mai sus. Referiri la această problemă vezi și Maria Comșa, în SCIV, X, 1959, 1, p. 66; *Istoria României*, 1, p. 738 și p. 747 mai ales cu privire la conceptul de „străromâni”, precum și la data și felul în care s-a produs asimilarea culturii slave de către cea autohtonă și invers.

pătruns și s-au așezat masiv în Scythia Minor înlăturind stăpînirea romano-bizantină, nu se poate ști cu precizie, fiindcă descoperirile arheologice lipsesc în acest sens, iar fibulele digitate nu reprezintă neapărat numai pe slavi.

Tot ce se poate afirma în prezent este că în secolele X — XI e.n., cînd procesul de formare a poporului român este încheiat avînd drept ax Dunărea, în cultura materială a acestor veacuri, *conținutul romanic este dominant*, conținut ce asigură continuitatea populației și culturii romanice atît la sud cît și la nordul Dunării de jos și între veacurile VII — X e.n.

LA CONTRIBUTION DES ATELIERS ROMANO-BYZANTINS À LA GENÈSE DE CERTAINS TYPES DE FIBULES « DIGITÉES » AUX VIe — VIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

L'auteur analyse dans le présent article le problème concernant la contribution des ateliers romano-byzantins dans la genèse de certains types de fibules « digitées », propres aux VIe et VIIe siècles de notre ère, sujet déjà entamé d'ailleurs dans ses études précédentes (V. SCIV, 196, 1, p. 67—96 et 1965, 2, p. 275—290). Dans la première partie de cet article il passe en revue quelques ouvrages fondamentaux traitant les plus récentes théories sur la genèse et le caractère ethnique de certains types de fibules digitées en affirmant son point de vue par rapport à ces théories. Ainsi, s'il est d'accord avec l'historien B. A. Rybakov, qui considère qu'à la base des fibules slaves « à rayons » on doit retrouver des prototypes romains, il ne saurait accepter la théorie de J. Werner et d'I. Nestor, qui estiment que les fibules slaves se sont développées à partir de celles d'origine germanique, où figure également le type Histria - Arçar — appelé par J. Werner le type II crimée-gothique et par I. Nestor, le type gothique. L'auteur réitère ses affirmations antérieures sur l'origine romano-byzantine de ces fibules et sur le fait qu'elles sont demeurées à la base du développement de certains types de fibules « digitées » simplifiées, largement répandues dans l'est et le sud-est de l'Europe. En citant, ensuite, l'important ouvrage de H. Kühn qui publie toute une série de fibules recueillies en territoire polonais—fibules développées en partie du type Histria - Arçar —, il s'oppose aux affirmations de H. Kühn, en argumentant qu'on ne saurait prouver la présence d'une population germanique (les Hérules, d'après H. Kühn) ou slave d'après autres spécialistes, puisque ces fibules bien que découvertes dans des milieux culturels différents (romano-byzantin, avarique, slave et, probablement, germanique) ont des formes très rapprochées ou même identiques. C'est pour cela qu'il se rallie à l'hypothèse de J. Werner, qui affirme que ces fibules ont dû parvenir dans l'actuel territoire de la R. P. Polonaise à la suite d'échanges commerciaux.

Examinant ensuite d'autres types de fibules et de parures considérées de provenance slave, il démontre en s'étayant de certaines comparaisons d'ordre typologique qu'il y a une communauté de décor entre tous ces objets qui les rattachent aussi bien les uns aux autres qu'à d'autres types de fibules, discutées auparavant. Remontant aux sources des éléments décoratifs surpris sur ces parures, l'auteur les retrouve sur des objets d'origine romano-byzantine.